

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

УДК 353.(075.8)

МАКСИМОВА Тетяна Семенівна

**ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДІАГНОСТУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

Спеціальність 08.10.01 - Розміщення продуктивних сил
і регіональна економіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Донецьк – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Східноукраїнському національному університеті
ім. Володимира Даля Міністерства освіти і науки України (м. Луганськ).

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор
Кліяненко Борис Терентійович,
Луганська філія Інституту економіко-правових
досліджень НАН України, директор (м. Луганськ)

Офіційні опоненти : доктор економічних наук, професор,
академік НАН України
Чумаченко Микола Григорович,
Президія НАН України,
радник Президії НАН України (м. Київ)

доктор економічних наук, професор
Амітан Веніамін Наумович,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, завідувач відділу економіко-правових
проблем розвитку територіальних систем (м. Донецьк)

доктор економічних наук, професор
Степанов Вячеслав Миколайович,
Інститут проблем ринку і економіко-
екологічних досліджень НАН України,
заступник директора (м. Одеса)

Провідна установа – Інститут регіональних досліджень
НАН України (м. Львів).

Захист відбудеться **“01” липня 2004 року об 11 годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 11.170.01 в Інституті економіко-правових досліджень НАН України за адресою: 83048,
м. Донецьк, вул. Університетська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту економіко-правових досліджень НАН
України за адресою: 83048, м. Донецьк, вул. Університетська, 77.

Автореферат розісланий **“29” травня 2004 року**.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Граніш В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вихід вітчизняної економіки на траєкторію зростання ставить перед регіонами стратегічні завдання щодо стабілізації позитивної динаміки, підвищення стійкості розвитку і формування на цій підставі соціально орієнтованої економіки ринкового типу. У зв'язку з цим ряд вчених і практиків в останні роки підкреслюють значущість активізації дослідження шляхів вирішення цих завдань. Майже всі проблеми, що виникають у процесі управління регіональним розвитком, тісно пов'язані з визначенням впливу тих чи інших факторів на його стійкість. Забезпечення стійкості економічного і соціального розвитку регіонів потребує істотного посилення дієздатності функцій управління розвитком, особливо аналітичної і прогнозної.

Формування соціально орієнтованої економіки вимагає необхідності проведення активної соціальної політики, економічною базою якої є динамічний прогресивний розвиток регіонів. У свою чергу, якісні зміни, що відбуваються у розвитку регіонів, виявляються поступово та відображаються у показниках економічного зростання доходів і життєвого рівня населення. На цій підставі дослідження проблем забезпечення стійкого розвитку регіонів стають основним напрямком регіональної економічної політики. Таким чином, центр актуальності регіональних досліджень переміщується на проблеми узгодженості динаміки економічних і соціальних процесів на основі формування відповідного механізму діагностування та прогнозування з метою досягнення стабілізації розвитку.

Методологія сучасної регіональної економіки дозволяє вирішувати комплекс складних питань щодо оцінки досягнутого рівня розвитку регіонів і прогнозування його величини за допомогою використання ретроспективного і факторного аналізу. Особливого значення набуває необхідність подальшої розробки методологічних принципів регіонального економічного аналізу. Для підвищення якісного рівня управління розвитком регіонів доцільно здійснювати не лише оцінку й аналіз їх економічного і соціального стану та порівняльний міжрегіональний аналіз, але і діагностування характеру розвитку (за системою класифікаційних ознак), рівня досягнення визначених стратегічних цілей, обумовлених комплексними програмами розвитку. На підставі оцінки і аналізу якісних характеристик розвитку повинно здійснюватися діагностування типів розвитку, визначення його стратегічних напрямків, сценарне прогнозування і забезпечення ефективної мобілізації регіональних ресурсів на досягнення індикативно встановлених параметрів.

Усе вищевикладене характеризує ті зміни, що повинні відбуватися у системі управління розвитком регіонів на підставі інтеграції раціоналістичного та діагностико-корегуючого підходів, які складають основу механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів. Раціоналістична концепція пов'язана з оцінкою рівня регіонального розвитку на підставі ефективного використання його ресурсного потенціалу. Така оцінка визначає регіон як замкнуту систему та орієнтує на пошук внутрірегіональних факторів зростання.

Діагностико-корегуюча концепція дозволяє оцінити характер розвитку, рівень його стійкості і спрямованість трансформаційних процесів у економічній та соціальній підсистемах регіону.

Проблеми оцінки, аналізу, діагностування і прогнозування стійкості розвитку регіонів – складні і багатопланові. Різноманітні аспекти цієї проблематики висвітлені у наукових працях видатних вітчизняних вчених Б.І.Адамова, О.М.Алимова, О.І.Амоші, В.Н.Амітана, Б.В.Буркинського, В.М.Василенка, З.В.Герасимчука, Б.М.Данилишина, М.І.Долішнього, А.О.Спіфанова, Є.П.Качана, Б.Т.Кляненка, В.П.Кузьменка, І.І.Лукінова, Ю.В.Макогона, В.К.Мамутова, В.В.Онікієнка, В.А.Поповкіна, М.Д.Прокопенка, Л.А.Савельєва, В.К.Симоненка, В.М.Степанова, Л.Г.Червоної, М.Г.Чумаченка, М.М.Якубовського, В.Ф.Януковича.

Узагальнення опублікованих за названими проблемами наукових концепцій, сучасних методичних і практичних розробок дозволяє стверджувати, що дослідження проблем діагностування стійкості і забезпечення стабільності економічного і соціального розвитку регіонів, незважаючи на їх актуальність, не знайшли поки що належного висвітлення у регіоналістиці. Це негативно впливає на застосування індикативних методів управління розвитком регіонів, здійснення аналітичних досліджень і на їх підставі діагностування характеру і напрямків розвитку, моніторингу реалізації цільових комплексних програм.

Науковий і практичний стан досліджуваної проблеми зумовлює необхідність формування відповідного механізму на підставі нових теоретичних положень, розробки методів діагностування характеру розвитку регіонів і урахування його результатів у процесі корегування негативних тенденцій на основі сценарного прогнозування з метою підвищення рівня його стійкості. Актуальність і значущість цих питань для здійснення регіональної політики в Україні обумовили вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок досліджень збігається з планами науково-дослідних робіт, що проводилися у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України протягом 1996-2003рр., відповідно:

до теми ДН 35-98 “Дослідження та формування теоретичних основ забезпечення стійкості великомасштабних економічних систем” (номер державної реєстрації 0198U002864), у рамках якої здобувачем у якості співвиконавця обґрунтовано концепцію формування механізму управління економічним і соціальним розвитком регіонів на підставі діагностико-корегуючої концепції;

до теми ДН 39-03 “Дослідження та формування механізму забезпечення стійкості фінансових і промислових компаній регіону” (номер державної реєстрації 0103U000419), у рамках якої здобувачем у якості виконавця розроблено методи оцінки стійкості розвитку суб'єктів господарювання регіонів. Крім того, запропонований у дисертації комплекс прогнозних моделей економічного і соціального розвитку Луганської області знайшов відображення у матеріалах

дослідження Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України за темою “Економіко-правове забезпечення розвитку господарської системи регіонів” (номер державної реєстрації 0102U005360).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретичних, методологічних і методичних положень щодо корегування напрямків економічного і соціального розвитку регіонів на підставі формування та впровадження механізму діагностування досягнутого рівня та прогнозування його параметрів на перспективу. Відповідно до мети дослідження були поставлені і вирішені наступні завдання:

узагальнено сучасні теоретичні та методологічні підходи щодо дослідження розвитку регіонів з метою визначення впливу на нього територіальної структури виробництва, ресурсної забезпеченості та демографічних процесів, що обумовлюють його характер та динаміку;

поглиблено тлумачення сутності економічного і соціального розвитку регіонів як складного процесу, що має свій зміст, матеріально-речовинні носії, кількісні та якісні показники, які характеризують його результат;

обґрунтовано концептуальний підхід до формування механізму діагностування та прогнозування розвитку регіонів, який оснований на визначенні взаємозв'язку і узгодженості фактичних та індикативно встановлених параметрів економічного і соціального стану регіонів;

сформовано механізм діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів із визначенням його структурних елементів і розкриттям їх змісту;

систематизовано методи регіонального економічного аналізу та запропоновано засоби діагностування типів розвитку регіонів відповідно характеру стабільності, еволюційності, реакційної здатності і динамічності;

проведено ретроспективний аналіз економічних та соціальних процесів розвитку регіонів України з метою визначення узгодженості просторової диференціації ресурсів з територіальною структурою виробництва та їх впливу на розвиток країни та її регіонів;

обґрунтовано теоретичні положення і науково-методичні підходи до оцінки ефективності використання ресурсних можливостей регіонів і динаміки розвитку на підставі порівняння досягнутого рівня розвитку і ресурсовіддачі;

розроблено методичні підходи до виміру стійкості розвитку регіонів як критерію стабілізації позитивних трансформаційних процесів у його економічній і соціальній підсистемах;

обґрунтовано і розроблено комплекс прогнозних моделей, які дозволяють визначити індикативні параметри показників економічного і соціального розвитку регіонів та здійснювати регулюючий вплив на підвищення стійкості його розвитку.

Предмет дослідження – теоретичні положення, основоположні принципи, методи і прикладні аспекти формування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів, адекватного сучасним вимогам.

Об'єкт дослідження – процеси економічного і соціального розвитку регіонів.

Методологія і методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення економічної теорії, загальнонаукові принципи проведення дослідження, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань економічного і соціального розвитку регіонів та підвищення його стійкості за сучасних умов.

У роботі, як основний метод дослідження, використаний системний підхід, що дозволив розглядати регіон як складну відкриту систему і виявити напрямки розвитку, обумовлені трансформаціями у його економічній і соціальній підсистемах.

Для досягнення поставленої у роботі мети використані наступні методи дослідження. Абстрактно-логічний метод дозволив обґрунтувати можливість використання сучасних положень економічної теорії у дослідженні регіонів як складної соціально-економічної системи для розробки структурної моделі процесу розвитку і концептуальної моделі управління ним. Дедуктивний метод використаний для визначення координат дослідження регіонального розвитку як складного багатогранного процесу для формування механізму діагностування стійкості процесів регіональної динаміки та її прогресивного корегування. Індуктивна логіка застосовувалася в аналізі динаміки процесів регіонального розвитку, визначенні стратегії розвитку й обґрунтуванні її критеріїв. Історичний метод використаний для аналізу еволюції: основ теорії розвитку; змісту і сутнісних характеристик розвитку регіонів; моделей оцінки стану й аналізу динаміки процесу розвитку, а також методів його прогнозування. У ході дослідження й експериментування були використані: формалізовані методи статистичного та порівняльного аналізу, які дозволили об'єктивно визначити динаміку економічних і соціальних процесів на рівні України та її регіонів; економіко-математичні методи для імітаційного моделювання і прогнозування на підставі пакетів комп'ютерних програм BP-STAT, що дозволило визначити факторний вплив на зміни стійкості розвитку, одержати сценарні прогнози економічного і соціального розвитку на прикладі Луганського регіону .

Правову основу дослідження склали Закони України, Укази Президента України, Постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, нормативні документи місцевих органів влади, що регулюють економічний і соціальний стан регіонів. Джерелом інформації стали офіційні статистичні матеріали Держкомстату України та регіональних органів, інформаційно-аналітичні огляди, науково-методичні публікації.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертації розроблена нова у вітчизняній регіоналістиці цілісна наукова концепція формування механізму діагностування та прогнозування

економічного і соціального розвитку регіонів, що дозволяє визначати стан, рівень стійкості і стратегічну спрямованість трансформаційних процесів.

Основні результати дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у наступному:

вперше:

розроблено концепцію формування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального стану розвитку регіонів, за якою характер розвитку визначається не тільки на підставі ретроспективного аналізу, але й рівня відповідності фактичних параметрів розвитку індикативно встановленим;

запропоновано систему індикаторів оцінки рівня регіонального розвитку для проведення економічного аналізу і визначення напрямків трансформації відтворювальної, галузевої, демографічної структур та зміни життєвого рівня населення регіону, яка дозволяє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між економічними і соціальними процесами;

обґрунтовано науково-методичний підхід до виміру стійкості розвитку регіонів на основі упорядкування економічних і соціальних показників за фактичною та індикативною динамікою, що забезпечує визначення рівня адекватності досягнутого та передбаченого цільовою стратегією його розвитку;

удосконалено:

методи порівняльного міжрегіонального аналізу на підставі інтеграції рейтингового і кластерного підходів, спрямовані на ранжирування регіонів за ресурсною та результативною ознаками та їх упорядкування за рівнем реалізації порівняльних переваг, які на стабілізаційному етапі ринкових перетворень стають переважною домінантою розвитку регіонів;

систему моніторингу реалізації цільових комплексних програм економічного і соціального розвитку, спрямовану на визначення ефективності досягнутих тактичних і стратегічних цілей (за рахунок вибору оптимального варіанту залучення до відтворювальних процесів ресурсних можливостей регіонів) і на цій підставі діагностування типу розвитку регіонів;

методи оцінки досягнутого рівня стану регіонів на підставі використання показника швидкості розвитку, що поширює можливості традиційного трендового аналізу ретроспективи розвитку та визначення його характеру;

знайшли подальший розвиток:

методи визначення гнучкості соціальної політики на основі співвідношення темпів зміни рівня життя населення і витрат на її реалізацію, для оцінювання реакційної здатності регіонального розвитку на регулюючі впливи, які повинні забезпечувати соціальний розвиток;

методичні підходи до аналізу економічної ефективності використання продуктивних сил регіону, які ґрунтуються на визначенні співвідношення темпів зміни досягнутих результатів

функціонування господарського комплексу регіону та темпів залучення у відтворювальний процес основних видів регіональних ресурсів, що дозволяє визначити тип розвитку – екстенсивний чи інтенсивний;

методи прогнозування економічного та соціального розвитку регіонів на основі комплексу імітаційних моделей, які дозволяють корегувати завдання стратегічного розвитку з урахуванням залежності його стійкості від продуктивності праці, зайнятості, відтворювальної структури і величини трудового потенціалу.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретичні висновки дисертаційної роботи доведені до рівня конкретних рекомендацій, придатних для практичного застосування у проведенні аналізу, а на його підставі діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів. Особливу практичну значимість мають: методичні підходи і рекомендації щодо впровадження елементів механізму діагностування і прогнозування динаміки процесів економічного і соціального розвитку регіонів; методики оцінки стійкості, ефективності і прогнозування прогресивної динаміки розвитку регіонів.

Методичні положення та пропозиції щодо виміру стійкості економічного і соціального розвитку регіонів прийняті до практичного використання Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України (довідка від 26.08.2003 р. №127/9).

Висновки і пропозиції автора використані регіональними органами державного і місцевого самоврядування: Луганською обласною державною адміністрацією (довідка від 05.06.2003 р. № 156/7), державними адміністраціями районів Луганської області – Кременського (довідка від 12.07.2003 р. № 7/41), Перевальського (довідка від 05.08.2003 р. № 9/32), Попаснянського (довідка від 20.08.2003 р. № 2/27) і Слов'яносербського (довідка від 24.08.2003 р. № 4/15). Результати дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України, зокрема, у процесі викладання дисциплін “Розміщення продуктивних сил і регіоналістика”, “Управління регіональним розвитком”, “Державне регулювання економіки”, “Управління трудовими ресурсами”, “Економіка праці”, “Стратегічне планування”. Теоретичні висновки автора дисертації використані при підготовці навчального посібника для слухачів магістратури державного управління (довідка від 03.09.2003 р. № 9).

Особистий внесок здобувача. Висновки і результати дисертаційної роботи автором сформульовані самостійно і викладені у наукових і учбово-методичних публікаціях. Основні ідеї, запропонована методологія і методичні розробки належать особисто авторові і відбивають її бачення методичних підходів до проведення аналізу, діагностування і прогнозування процесів економічного і соціального розвитку регіонів, особливостей діагностики його стійкості, а також формування механізму реалізації зазначених функцій управління розвитком регіонів на основі

діагностико-корегуючої концепції. Особистий внесок автора у кожній публікації, виданій у співавторстві, позначений у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися й одержали позитивну оцінку на наступних конференціях: міжнародній науково-практичній конференції “Університет і регіон” (м.Луганськ, 1997р.), міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми електронної промисловості в перехідному періоді” (м.Луганськ, 1998р.), міжнародній конференції “Социально-трудовые отношения в трансформируемой России” (м.Вороніж, 2000р.), IV міжнародній науково-практичній конференції “Маркетинг: теорія і практика” (м.Луганськ, 2000р.), VII міжнародній науково-практичній конференції “Університет і регіон” (м.Луганськ, 2001р.), міжнародній науково-практичній конференції “Тенденції розвитку ринку праці в Україні і проблеми працевлаштування студентів” (м.Луганськ, 2001р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції “Підвищення ролі фінансових відносин у комплексному економічному і соціальному розвитку регіонів” (м.Дніпропетровськ, 2002р.), міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми розвитку ринку праці і політика зайнятості в умовах трансформації економіки України” (м.Луганськ, 2003р.), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції “Фінансово-економічні проблеми розвитку регіонів України” (м. Дніпропетровськ, 2003р.), IX міжнародній науково-практичній конференції “Університет і регіон” (м. Луганськ, 2003р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладені у 35 наукових працях, з яких – одна особиста монографія, 27 статей (у тому числі 25 – у наукових фахових виданнях), 7 доповідей на науково-практичних конференціях. Загальний обсяг публікацій складає 30,2 друк. арк., з яких 28,9 друк. арк. належать особисто автору.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних літературних джерел з 261 найменування. Повний обсяг роботи складає 425 сторінок комп'ютерного тексту, у тому числі: 31 таблиця, 38 рисунків, додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** наведена характеристика дисертаційної роботи, обґрунтовано вибір теми дослідження і його актуальність, визначені мета, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукова новизна і практичне значення, представлені довідки і відомості щодо апробації отриманих результатів.

Розділ 1. Теоретичні аспекти дослідження економічного і соціального розвитку регіонів. Забезпечення стійкої динаміки економічного і соціального розвитку регіонів зумовлюють необхідність дослідження його сутнісних характеристик, систематизацію теорій і концептуальних підходів до управління регіональним розвитком, теоретичне обґрунтування комплексного підходу

до визначення головних положень діагностико-корегуючої концепції управління розвитком регіонів.

У дисертації визначено, що у другій половині ХХ століття основний наголос у вітчизняних дослідженнях було зроблено на удосконалення методології складання, узгодження і затвердження регіональних планів, розробку уніфікованої системи їх форм і показників. Методологічною посилкою цих досліджень було положення, що впливало з провідної ролі галузевого управління, яке визначало увесь хід економічного і соціального розвитку регіонів. Ця позиція багатьох науковців була початковою при розгляді питань планування і управління регіонами. Доведено, що позитивних результатів в удосконаленні управління розвитком регіонів можна досягти при чіткому визначенні предмета дослідження, напрямків трансформації взаємозв'язків і взаємозалежності між його підсистемами, головними з яких є ресурсна, економічна та соціальна.

За сучасних умов від якості управління регіональним розвитком багато у чому залежить стабілізація позитивної динаміки економічного і соціального розвитку, тому питання визначення характеру розвитку, виміру його стійкості та прогнозування стратегічної спрямованості набувають виняткової актуальності, особливо ті, що присвячені методологічним аспектам регіонального економічного аналізу. За загальним визнанням, базою досліджень регіонального розвитку є теорія відтворення, тому що тільки вона у змозі розкрити предметний зміст регіональних процесів, втілених у планах і програмах з різними часовими періодами. Необхідність застосування відтворювального підходу в аналізі регіональних процесів не викликає сумнівів, але узагальнення концептуальних підходів показує, що більшість з них присвячені аналізу трансформації галузевої структури у межах регіональних систем.

Сучасний стан розвитку регіонів викликає необхідність комплексного дослідження динаміки економічних і соціальних процесів. Для цього важливо чітко визначити предмет сучасних регіональних досліджень. З урахуванням цього визначено, що відповідним предметом за умов регульованих ринкових відносин є результат суспільного відтворення, який вимірюється рівнем регіонального розвитку. Регіональний відтворювальний процес являє собою єдність економічних і соціальних відносин. Цілеспрямована діяльність з їх регулювання знаходить своє відображення в економічній і соціальній динаміці. Відповідно до цього, дослідження регіональних проблем суспільного відтворення повинні охоплювати питання адекватного регулювання процесів розвитку.

Обґрунтовано, що стійкий економічний і соціальний розвиток регіонів за сучасних умов повинен стати основним напрямком у теорії регіоналістики. Суть його полягає у тому, що функціонування і розвиток регіонів розглядається як процес розширеного відтворення, що включає виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, закономірності і параметри якого визначають усі пропорції і взаємозв'язки економічного і соціального розвитку регіонів, у результаті чого відтворюються як продуктивні сили, так і виробничі відносини. Тому дослідження

регіонального розвитку, його оцінка, аналіз і управління повинні мати два взаємозалежних об'єктивних напрямки. Перший – дослідження внутрішніх кількісних і якісних змін в елементах регіональної системи, її структурі і функціях. Другий – дослідження впливу зовнішніх змін як результату взаємодії регіональної системи із суспільними явищами. Таке роздвоєння досліджуваного цілісного об'єкту має методологічний сенс, тому що дає можливість виявити предметні особливості і цільову спрямованість регіонального розвитку.

Слід зазначити, що сучасні дослідження розглядають процеси функціонування регіональних систем, залишаючи без уваги оцінку стійкості динаміки їхнього розвитку. Саме такі дослідження важливі у стабілізаційний період, щоб за допомогою чітко визначених джерел, ресурсів і механізмів регулювання забезпечити вихід на траєкторію стійкого економічного зростання. Узагальнення наукових підходів показали, що під розвитком розуміють процес удосконалення тих чи інших елементів суспільних відносин, матеріально-речовинних складових, а також економічних, соціальних або матеріальних систем загалом, перехід до принципово нових якісних характеристик. Такий підхід не розкриває сутності розвитку як багатомірного процесу глибокої переорієнтації економічної і соціальної систем на основі еволюційних трансформацій. У контексті цього розвиток передбачає, поряд зі зростанням виробництва і доходів суб'єктів господарювання, здійснення радикальних змін в економічній, соціальній, інституціональній і управлінській структурах. У цьому виявляється здатність економіки, що тривалий час знаходилася у стані нестабільності, створювати імпульси і підтримувати темпи приросту найважливіших економічних і соціальних показників. З цього погляду розвиток регіонів є індикатором процесу безперервних економічних змін, еволюції регіональної системи загалом. На цій підставі зроблено висновок, що економічний і соціальний розвиток характеризується не тільки збільшенням обсягів виробництва, але і зміною якісних характеристик процесу виробництва і адекватним підвищенням на цій основі життєвого рівня населення.

Вищевикладене дає підставу визначити, що поняття економічного і соціального розвитку виявляється глибшим і змістовнішим, ніж перехід до стану з більш високими кількісними та якісними характеристиками відтворювальних процесів, як це розуміється традиційно, а тому воно не може бути зведено лише до темпів зростання. Навпаки, воно пов'язується з новим співвідношенням факторів і джерел розвитку, із системою цілей і пріоритетів руху, тобто розглядається як одна з найважливіших характеристик ефективності економічного і соціального прогресу, що охоплює всю сукупність його технічних, організаційних, економічних і соціальних аспектів.

Відзначено, що сьогодні пошук моделі розвитку і механізмів її реалізації, прагнення до забезпечення стійкої динаміки розвитку нашої країни та її регіонів формують уявлення про економічний і соціальний розвиток як найважливішу складову національно-державних інтересів.

Опора на викладені теоретико-методологічні підходи і принципи дослідження дозволила поглибити визначення поняття “економічний і соціальний розвиток”: це необоротна, спрямована, закономірна зміна у функціонуванні продуктивних сил регіональних систем, яка здійснюється у системі суспільних відносин, реалізованих за допомогою адекватних регулятивно-управлінських механізмів, якими володіє визначене інституціональне середовище.

На підставі визначення сутності економічного і соціального розвитку розкритий зміст основних форм його прояву, таких як: головної цілі управління регіонами; сукупності якісних змін у структурних елементах регіональних систем; умов формування потенційних можливостей регіону для здійснення відтворювальних процесів; критерій ефективності функціонування регіону; бази і важливої умови підвищення якості життя.

Зміст окремих форм прояву категорії “економічний і соціальний розвиток” розкриває його багатоаспектну роль у характеристиці регіональних процесів. Однак під цим загальним поняттям розуміються різні типи регіонального розвитку, що у наш час позначаються значною кількістю термінів. Ця обставина викликала необхідність систематизації типів розвитку регіонів за системою класифікаційних ознак (табл. 1).

Таблиця 1. Систематизація типів розвитку регіонів

Ознака класифікації	Типи розвитку регіонів
1. Сфера прояву	1.1. Економічний 1.2. Соціальний 1.3. Науково-технічний (інноваційний) 1.4. Політичний
2. Характер стабільності	2.1. Безупинний 2.2. Циклічний 2.3. Дискретний
3. Напрямок удосконалення	3.1. Прогресивний 3.2. Регресивний
4. Просторове чи територіальне поширення	4.1. Загальний (повсюдний) 4.2. Частковий (локальний)
5. Еволюційність	5.1. Необмежений 5.2. Обмежений 5.3. Еволюційний 5.4. Революційний
6. Рівень управління	6.1. Внутрірегіональний 6.2. Макрорегіональний
7. Реакційна здатність	7.1. Гнучкий 7.2. Твердий
8. Динамічність	8.1. Стійкий 8.2. Прискорений 8.3. Уповільнений

Слід зазначити, що центр актуальності регіональних досліджень переміщується з питань

розміщення продуктивних сил на проблеми діагностування і прогнозування соціального і економічного розвитку регіонів. Сучасні регіональні дослідження спрямовані на розробку концепцій управління стійкістю прогресивного розвитку економічних і соціальних процесів у регіонах, пошук економічних важелів впливу на процеси розміщення інвестицій, вивчення регіональних фінансово-кредитних відносин і процесів формування регіональних ринків.

На основі розгляду еволюції теорій управління розвитком, запропонована концепція формування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів за умов соціально орієнтованої ринкової економіки, що являє собою сукупність наукових положень для розробки стратегії управління розвитком регіонів. На підставі цього обґрунтовано теоретико-методологічні та методичні підходи, які створюють умови для формування механізму діагностування та прогнозування розвитку регіонів, а саме:

класифікація процесів економічного і соціального розвитку, що дозволяє характеризувати їх як об'єкти визначеного механізму;

визначення пріоритетів у сукупності показників економічного і соціального розвитку регіонів;

розробка концепції стратегічної спрямованості розвитку регіонів;

визначення комплексу методичних рішень, необхідних для втілення цієї концепції у практику управління розвитком у фазі стабілізації ринкових відносин;

удосконалення аналітичної і регулюючої функцій зазначеного механізму з метою посилення стійкості розвитку регіонів.

Розділ 2. Характеристика механізму діагностування та прогнозування розвитку регіонів. В економічних дослідженнях термін “механізм” часто застосовується у сполученні з епітетами “економічний”, “господарський”, “організаційний” та інші. Регіоналістика не має чіткого розмежування сфер застосування цих дефініцій, що обумовлено прихильністю авторів до тієї чи іншої наукової школи. Тому у дисертації особливу увагу приділено такій важливій спеціалізованій підсистемі механізму управління регіонами, як механізм діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів.

Зазначено, що, незважаючи на досить широку популярність і відносну дослідженість окремих типів економічних, організаційних чи господарських механізмів (ринковий, механізм інфляції, покриття державного дефіциту, валютний, державного управління), саме поняття “механізм” є недостатньо чітко визначеним. Обмежуючим дослідників моментом, який деякою мірою перешкоджає творчому аналізу, проектуванню і синтезу економічних і соціальних процесів, є можливе обвинувачення ініціаторів у “механіцизмі” як бічного напрямку економічної науки, у рамках якого відбувається побудова деяких відірваних від реальності схем економічної діяльності, що носять детермінований і штучний характер. Проте, використання поняття “механізм” при

дослідженні і проектуванні економічних і соціальних явищ – у багатьох випадках дуже корисна і зручна форма абстракції, що дозволяє одержувати обґрунтовані узагальнення й ефективні вирішення економічних проблем.

Обґрунтовано, що у широкому розумінні слова, “механізм” є результатом цілеспрямованої діяльності людей і становить собою деяку сукупність інституцій, норм, правил, що забезпечують за певних підстав цілеспрямоване формування напрямків розвитку заданих економічних явищ. Дослідженням визначено, що механізм управління регіональною системою загалом – це блокова система, важливою складовою якої є *механізм діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів*. Він включає обумовлені сукупністю виробничих відносин та інституціональної бази організаційно-економічні форми і методи, за допомогою яких проводиться у життя регіональна політика розвитку, і на цій підставі виступає своєрідною сполучною ланкою між базисом і надбудовою. У дисертації обґрунтовано, що механізм варто розглядати як упорядковану систему взаємодіючих елементів, що забезпечують суб’єктам господарювання досягнення індикативно заданих чи спрогнозованих параметрів економічного і соціального розвитку регіонів. На цій підставі визначено, що механізм діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів варто розглядати як упорядковану систему регулювання економічних та соціальних процесів.

Наведене визначення розкриває два істотних моменти. Перший – економічний розвиток регіонів має за мету не тільки традиційне підвищення ефективності виробництва, але й задоволення ринкового попиту суб’єктів господарської діяльності та населення регіонів, що свідчить про зміну цілей регіонального розвитку. Другий момент – економічний розвиток регіонів повинен забезпечуватися не будь-якою ціною, а раціональним, ефективним використанням усіх видів регіональних ресурсів. Подібні зміни у цілях і умовах розвитку регіонів не могли не викликати істотних зрушень у механізмі діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів. Запропонована структура механізму (рис.1) становить собою систему конкретних і взаємозалежних елементів суспільної комбінації продуктивних сил, виробничих відносин, політико-правового регулювання економічних і соціальних процесів.

Відповідно до найбільш загальної схеми побудови механізму регуляційного характеру модельне уявлення механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів містить у собі наступні елементи: суб’єкт – ініціатор, що цілеспрямовано запускає в дію цей механізм; цілі – програмовані результати функціонування регіональної системи; форма – необхідне організаційно-інформаційне оформлення і технологічне забезпечення; методи – інструментарій, способи і технології процесів досягнення поставленої мети; засоби – сукупність видів і джерел ресурсів, що використовуються для досягнення цілей; об’єкт – процес економічного і соціального розвитку. Його стійкість та ефективність складають головний зміст дії економічних

методів управління. Діагностування, прогнозування, а на його підставі і планування у цьому контексті становлять форму руху у досягненні поставленої мети. Тому діагностування та прогнозування як центральні ланки механізму повинні доповнюватися індикаторами стійкого та ефективного розвитку. Саме в індикаторах та у методах їх застосування закладена та особливість механізму, що забезпечує досягнення цілей і стабільність розвитку основних ланок господарського комплексу регіонів та підвищення життєвого рівня населення.

Дослідженням доведено, що механізм діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів варто розглядати як механізм дії й використання економічних законів, що включає сукупність засобів розв'язання об'єктивних економічних протиріч, забезпечення сполучення економічних інтересів усіх господарюючих суб'єктів регіонів. Тому він виступає як елемент об'єктивних економічних відносин. У той же час, досліджуваний механізм нерозривно пов'язаний зі свідомою діяльністю людей і містить у собі надбудовні елементи: правові акти, визначені ланки державного апарата, органи місцевого самоврядування. Тому його розглянуто як інтегровану систему економічних, організаційних і правових форм, методів і інструментів управління процесами економічного і соціального розвитку регіонів. Обґрунтовано, що сформований механізм повинен забезпечити реалізацію однієї з моделей розвитку. Сучасна теорія розвитку нараховує п'ять основних, конкуруючих між собою, методологічних підходів до вибору моделей розвитку регіональних систем: загальноісторичний, технологічний, економічний, інноваційний та гіпотетичних сценаріїв.

Визначено, що парадигма гіпотетичних сценаріїв припускає напрямки розвитку в залежності від трьох груп факторів: стартового становища; прогресу у реформуванні економіки; рівня прогресивності інституціональної бази. У запропонованому механізмі діагностування та прогнозування головним інструментом реалізації цієї концепції є методологія моделювання різних гіпотетичних сценаріїв, що допускають альтернативність шляхів досягнення головних цілей розвитку. Методологічний підхід до вибору моделей розвитку на основі гіпотетичних сценаріїв використовує теорію нелінійних динамічних систем, і, насамперед, синергетику, оскільки моделі і поняття, розроблені у ній, мають високу евристичну змістовність. В основі синергетичного погляду, на відміну від класичної методології, лежить принципово інший світоглядний підхід – філософія нестабільності. Це дозволило при побудові моделей управління економетричними процесами врахувати такі важливі особливості регіональних систем, як стохастичність, невизначеність, нелінійність, поліваріантність. Обґрунтовано, що застосування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів забезпечує перехід від критичних станів до періоду стійкого розвитку, для якого притаманна нова якість розвитку.

Розділ 3. Економічний аналіз і діагностика стану розвитку регіонів. Комплексний економічний аналіз сучасного рівня розвитку регіонів України базується на матеріалістичній

діалектиці та економічній теорії ринку. Загальний діалектичний метод пізнання реальної дійсності дозволив проаналізувати економічні і соціальні процеси у взаємозв'язку і взаємозумовленості, у зміні і розвитку. Обґрунтовано, що під методом економічного аналізу процесів регіонального розвитку варто розуміти діалектичний підхід до вивчення економічних і соціальних процесів у їхньому становленні і розвитку. Особливістю економічного аналізу розвитку регіонів є використання системи показників, що вимірюють тісноту взаємозв'язку між економічними і соціальними процесами. Необхідність такого підходу пов'язана з тим, що вивчення кожного з процесів у відриві від інших породжує помилкові висновки, не дозволяє проникнути у глибину процесів, що відбуваються, усвідомити необхідність проведення тих чи інших заходів.

Визначено, що економічний аналіз розвитку регіонів становить собою сукупність способів вивчення трансформаційних процесів і їх динаміки шляхом виявлення і визначення взаємозв'язків досліджуваних показників, розподілу їх на складові частини і порівняння з іншими, виміру рівня впливу на досліджувані показники як окремих складових частин, так і сукупності їх у єдності і взаємному зв'язку. У цьому визначенні виявляється п'ять найбільш загальних характерних ознак регіонального економічного аналізу: виявлення і представлення взаємозв'язку досліджуваного явища; диференціація чи деталізація; порівняння; визначення величини впливу факторів чи елімінування; інтегрування чи узагальнення. Без застосування методу при аналізі всіх названих елементів неможливе глибоке і усебічне вивчення показників і процесів, що відбуваються у ході регіональних трансформацій. На підставі цього визначено, що основне завдання економічного аналізу процесу регіонального розвитку підрозділяється на наступні, локальніші завдання: оцінка стану регіонального розвитку; аналіз досягнутого рівня регіонального розвитку; аналіз трансформаційних процесів у розвитку регіонів; порівняльний міжрегіональний аналіз; оцінка ефективності управління розвитком регіонів.

Обґрунтовано, що важливою складовою частиною механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів є сукупність систем і методів аналізу. Реалізація комплексного підходу ґрунтується на систематизації етапів діагностики процесів розвитку регіонів (рис. 2). Для вирішення конкретних завдань управління регіональним розвитком пропонується застосувати перелік спеціальних систем і методів аналізу, що дозволяють одержати кількісну оцінку окремих аспектів розвитку як у статичній, так і у динамічній.

У практиці управління регіональним розвитком, залежно від методів аналізу розрізняють наступні основні системи його проведення: вертикальний аналіз; горизонтальний; R-аналіз; визначення рейтингу, кластеру і типу регіонів; моніторинг; експрес-діагностика; інтегральний аналіз.

Усі види горизонтального аналізу доповнено дослідженням впливу окремих факторів на зміну відповідних узагальнюючих показників. Результати такого аналізу дозволили побудувати відповідні факторні моделі, що використані у прогнозуванні показників розвитку регіонів.

Використання R-аналізу дозволило розрахувати співвідношення показників економічного і соціального розвитку між собою. Звернено увагу на особливість розвитку регіонів, не охоплену R-аналізом – характер розвитку залежно від його реакційної здатності. Унаслідок цього відсутні критерії оцінки гнучкості соціальної політики та ефективності управління розвитком регіонів. Запропонований у роботі метод кількісної оцінки гнучкості соціальної політики ґрунтується на поетапному розрахунку індексів, що характеризують темпи зміни рівня життя і темпи зміни витрат на реалізацію соціальної політики, і аналізі співвідношення зазначених індексів:

$$G(t_{\Pi}, t_{\kappa}) = \frac{I_{p.ж}(t_{\Pi}, t_{\kappa})}{I_{B}(t_{\Pi}, t_{\kappa})}, \quad (1)$$

де $I_{p.ж}(t_{\Pi}, t_{\kappa})$ – індекс рівня життя населення регіону;

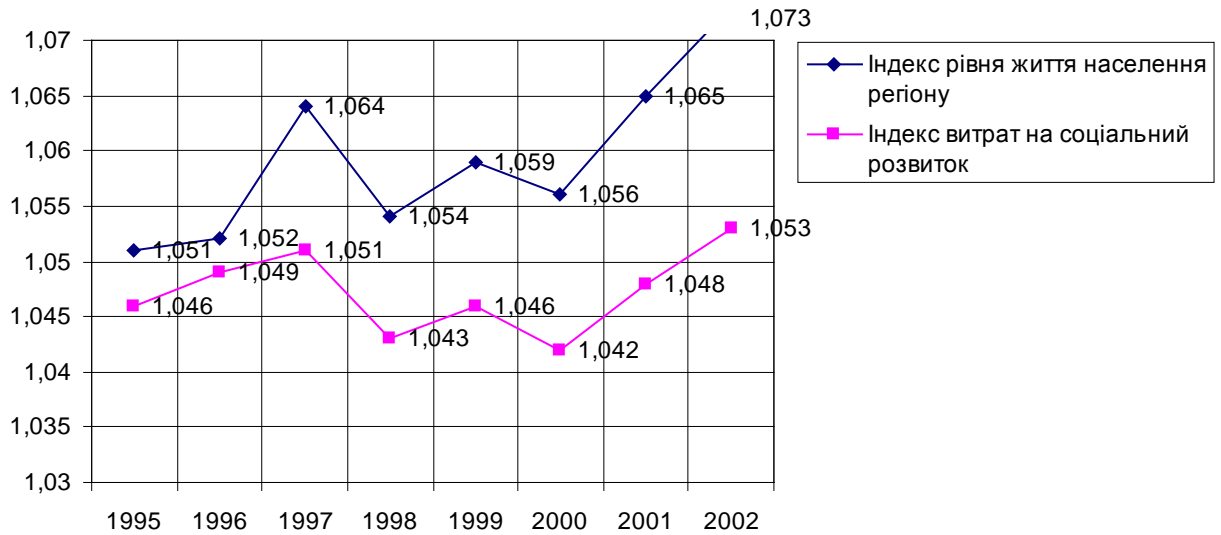
$I_{B}(t_{\Pi}, t_{\kappa})$ – індекс витрат на реалізацію соціальної політики.

У результаті розрахунку може мати місце одна з трьох можливих нерівностей:

$$G(t_{\Pi}, t_{\kappa}) < 1, \quad G(t_{\Pi}, t_{\kappa}) = 1, \quad G(t_{\Pi}, t_{\kappa}) > 1 \quad (2)$$

Якщо має місце нерівність $G(t_{\Pi}, t_{\kappa}) < 1$, соціальну політику варто визнати не плідною, тому що витрачені кошти на її здійснення не підвищили життєвий рівень населення, а отже, головна мета соціальної політики не була досягнута. Соціальну політику при наявності нерівності $G(t_{\Pi}, t_{\kappa}) = 1$ варто визнати адекватною, тому що вона збалансувала темпи зміни життєвого рівня з темпами залучення коштів на реалізацію соціальної політики. При наявності нерівності $G(t_{\Pi}, t_{\kappa}) > 1$ соціальну політику можна вважати гнучкою, адаптивною до цілей суспільного розвитку, що забезпечує випереджальні темпи зростання життєвого рівня порівняно з темпами зростання витрат на реалізацію соціальної політики. Таким чином, гнучкість соціальної політики варто розглядати як її здатність прогресивно змінювати соціальний розвиток без істотного збільшення витрат, що забезпечують реалізацію соціальної політики.

На основі статистичних даних Луганської області, побудовано графік, що відображає рівень життя і витрати на соціальний розвиток за період 1995-2002 рр. (рис. 3). Розрахунок і аналіз рівня гнучкості соціальної політики показали, що значення цього показника знаходяться у межах від $G_{(1997-1998)} = 0,125$ до $G_{(2000-2001)} = 1,54$. Це свідчить про підвищення динаміки життєвого рівня населення регіону порівняно з динамікою витрат на реалізацію соціальної політики і тому її слід признати гнучкою.

Джерело: власні розрахунки.

Рис. 3. Динаміка гнучкості соціальної політики регіонів

Найважливішим узагальнюючим показником рівня життя при цьому є доходи населення, що включають усі надходження коштів у виді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності, пенсій, стипендій, різних видів допомог, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, ренти, сум від продажу цінних паперів, нерухомості, продукції сільського господарства. Перехід до ринкових відносин в Україні викликав значні зміни у структурі грошових доходів населення. Це виявилось у зниженні частки оплати праці і підвищенні частки доходів від підприємницької діяльності і власності (табл. 2).

Таблиця 2. Грошові доходи населення Луганської області у 1995-2002 рр., млн. грн. / %

Види грошових доходів	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Загальна величина, у тому числі:	<u>1510,9</u> 100,0	<u>2049,8</u> 100,0	<u>2446,7</u> 100,0	<u>2499,3</u> 100,0	<u>2894,1</u> 100,0	<u>4487,8</u> 100,0	<u>4617,2</u> 100,0	<u>4950,4</u> 100,0
оплата праці	<u>939,78</u> 62,2	<u>1303,67</u> 63,6	<u>1318,77</u> 53,9	<u>1272,14</u> 50,9	<u>1513,61</u> 52,3	<u>2104,78</u> 46,9	<u>2373,29</u> 51,4	<u>2480,15</u> 50,1
соціальні трансферти	<u>305,21</u> 20,2	<u>532,95</u> 26,0	<u>680,18</u> 27,8	<u>669,81</u> 26,8	<u>908,75</u> 31,4	<u>1090,54</u> 24,3	<u>1482,15</u> 32,1	<u>1594,02</u> 32,2
доходи від власності	<u>197,92</u> 13,1	<u>90,19</u> 4,4	<u>193,29</u> 7,9	<u>327,41</u> 13,1	<u>306,78</u> 10,6	<u>1081,56</u> 24,1	<u>521,75</u> 11,3	<u>628,71</u> 12,7
доходи від підприємництва	<u>67,99</u> 4,5	<u>122,99</u> 6,0	<u>254,46</u> 10,4	<u>229,94</u> 9,2	<u>164,96</u> 5,7	<u>210,92</u> 4,7	<u>240,04</u> 5,2	<u>247,52</u> 5,0

Джерело: Державний комітет статистики України; Луганське обласне управління статистики; власні розрахунки.

Наступною системою економічного аналізу процесу регіонального розвитку є порівняльний аналіз. Його виконано на підставі застосування таких методів, як визначення рейтингу, кластерного аналізу і методу типізації регіонів. Аналіз розвитку регіонів на підставі встановлення рейтингу дозволив визначити діапазон значень показників, розрахувати відхилення значення показника в окремому регіоні від показника регіону-лідера за даним індикатором розвитку. На підставі порівняння результатів ранжирування зроблений висновок щодо прогресивності розвитку аналізованої сукупності регіонів.

Завершальним етапом економічного аналізу процесу регіонального розвитку є оцінка його економічної ефективності. Регіон повинен розглядатися як динамічна система з обмеженими ресурсами, визначеними цілями та векторами розвитку. Регіон функціонує під впливом безлічі факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. Процес функціонування регіонів має дискретний характер: різночасово відбуваються події ресурсного споживання (особливо інвестування) і одержання результатів. Тому для формалізації аналізу ресурсного забезпечення процесів регіонального розвитку застосовано різницеві рівняння, окремі складові яких відносяться до різних періодів часу – від $t_{(n-1)}$ до t_n . Для практичного використання з метою аналізу трансформації регіональної динаміки запропоновано комплексний підхід, для реалізації якого створена модель оцінки ефективності розвитку регіонів (рис.4).

Домінуючим елементом комплексної моделі є узагальнюючий показник функціонування регіону – валовий внутрішній продукт регіону – ВВПР. У зв'язку з переходом України на міжнародну систему статистики та обліку на регіональному рівні запроваджено розрахунок валової доданої вартості за системою національних рахунків. Цей показник розраховується як різниця між вартістю товарів і послуг та проміжним споживанням, що не дозволяє враховувати сукупні витрати усіх видів регіональних ресурсів. Тому у дисертації основним узагальнюючим показником, який характеризує економічне становище регіонів, прийнятий валовий внутрішній продукт регіонів. ВВПР – це сумарна вартість усіх вироблених у регіоні за визначений період товарів та послуг.

Для визначення обсягу валового внутрішнього продукту регіону у n -й період часу необхідна інформація про потенційні можливості регіону, величину задіяних ресурсів у попередні періоди $[B_{(n-1)}]$ та їхню затребуваність у даний період $[B_n]$, інформація про обсяг ВВПР у попередні періоди $[\sum \text{ВВПР}_{(n-1)}]$. Блок визначення ВВПР у планованому (чи прогнозованому) періоді дозволяє передбачити багатоваріантність управлінських рішень на виникаючі і прогнозовані зміни ресурсної забезпеченості регіону і збурюючих впливів зовнішнього середовища, у питаннях зміни цін на ресурси, величини залучених (позарегіональних) коштів, кон'юнктурних коливань на зовнішньому ринку.

Загальноприйнятий підхід до оцінки ефективності функціонування об'єктів різних рівнів господарювання заснований на зіставленні досягнутих результатів і витрат. На регіональному рівні за критерії результатів мають бути прийняті як абсолютні показники рівня регіонального розвитку (або підвищення обсягу ВВП, створеного у даний період ВВП_n , у порівнянні з попереднім $\text{ВВП}_{(n-1)}$), так і відносні показники, що характеризують ресурсовіддачу потенціалу регіону.

У випадку ефективної регіональної політики повинна мати місце нерівність, за якою ресурсовіддача аналізованого періоду ($\frac{\text{ВВП}_n}{\sum B_n}$) вища ресурсовіддачі попереднього періоду ($\frac{\text{ВВП}_{(n-1)}}{\sum B_{(n-1)}}$), тобто повинна мати місце нерівність:

$$\frac{\text{ВВП}_n}{\sum B_n} > \frac{\text{ВВП}_{(n-1)}}{\sum B_{(n-1)}} \quad (3)$$

Якщо має місце нерівність іншого виду, орган регіонального управління повинен трансформувати напрямки регіональної економічної політики. Вони можуть здійснюватися за рахунок інтенсивних (1) чи екстенсивних (2) факторів економічного зростання. Ефективним слід вважати перший напрямок регіональної економічної політики.

Ефективність використання функціонуючих ресурсів певною мірою обумовлює динаміку залучення у господарський обіг потенційних регіональних ресурсів розвитку. У дисертації обґрунтовано, що ресурсне забезпечення окреслює коло явищ і взаємозв'язків, найбільш тісно прив'язаних до соціально-економічних процесів і відбиваючих суть цілеспрямованого управління комплексним розвитком регіонів. На підставі даного концептуального підходу у дисертації запропонована методика дослідження впливу ресурсного забезпечення на динаміку процесів розвитку.

Розділ 4. Діагностування стійкості економічного і соціального розвитку регіонів. У цьому розділі методологія діагностування стійкості процесів розвитку заснована на найважливішій якісній властивості регіонів – поліструктурності, під якою розуміється сукупність різноманітних структур, визначених за економічною, соціальною та демографічною ознаками.

Якщо розглядати відносну самостійність регіонального розвитку, то він постає як історичний еволюційний процес, як предмет і ціль управлінської діяльності. У процесі системних досліджень регіональний розвиток розглядається як результат багатоетапного перетворення структурних елементів регіональної системи, характеристика процесу розвитку яких повинна бути представлена у чотирьох вимірах: статичному, динамічному, контрольному і прогностному. Головним інструментом економічного аналізу для кожного з цих вимірів виступають як окремі, прості у конструктивному плані показники, так і складніші конструкції із сукупності показників – економіко-математичні моделі.

Розглянуті існуючі методичні підходи до оцінки рівня регіонального розвитку, для яких характерне різноманіття способів кількісної оцінки окремих його напрямків. Зроблений висновок про відсутність необхідного аналітичного апарату узгодженості зв'язків між ними, їхньої відносної ізольованості, розходжень у рівнях критичних значень і незрівнянності. Тому у дисертації запропонована систематизація показників економічного і соціального розвитку регіонів, що дозволяє забезпечити взаємоув'язку різних аналітичних коефіцієнтів, які характеризують структурні блоки (окремі підсистеми) регіонів. Використання у дисертації інтеграції принципів ідеалізації і нормативності дозволило реалізувати методологічний принцип системного аналізу – формування індикативної аналітичної моделі.

Орієнтація на індикатор розвитку вимагає необхідність побудови індикативної моделі, що виступає центральною ланкою у діагностуванні. Індикативні моделі – це моделі, що відповідають на запитання: як це повинно бути. Вони націлені на досягнення визначених станів досліджуваної регіональної системи. Моделі такого типу задають деякий опис, що може відповідати дійсності чи відрізнятись від неї.

Бажаному динамічному стану регіонального розвитку відповідає індикативний порядок зміни показників. Він становить собою “ідеальну модель” розвитку, що може служити точкою відліку при оцінці фактичного динамічного стану регіону. Побудова такого індикативного порядку з теоретичного і методологічного поглядів робить аналіз процесів регіонального розвитку у визначеному змісті об'єктивним. Будь-який фактичний порядок показників можна порівняти з індикативним, розрахувавши, наприклад, коефіцієнт рангової кореляції.

У роботі динамічним індикатором розвитку (ДІР) пропонується називати сукупність показників, упорядкованих за темпами зростання так, що підтримка цього порядку у фактичному стані розвитку забезпечує досягнення бажаних результатів. Отже, аналітична модель формується у вигляді упорядкування індексів показників, що характеризують динаміку економічного і соціального розвитку регіону. Динамічний індикатор розвитку мінімізує втрату інформації, тому що у ньому кожен показник виконує свою функцію. У динамічному індикаторі розвитку відсутній ефект взаємопогашення “позитивних” і “негативних” змін, що оцінюються різними показниками. Таким чином, запропонований метод відповідає принципам і вимогам системного підходу.

Відображенням результатів прийнятих і реалізованих рішень слугує фактичне упорядкування показників за темпами їхнього зростання. В ідеалі воно повинно містити в собі всі індикативно встановлені у ДІР співвідношення. У випадку лінійного ДІР фактичне упорядкування показників повинно збігатися з індикативним. Але на практиці такий збіг – скоріше виключення, ніж правило. Очевидно, що чим ближче фактичне упорядкування показників до індикативно встановленого, тим більше виконується індикативних співвідношень, зафіксованих у ДІР.

Оцінкою стійкості процесу економічного і соціального розвитку регіону служить рівень близькості фактичного і індикативно встановленого у ДІР упорядкування темпів зростання показників. У випадку лінійності ДІР стійкість розвитку може бути розрахована таким способом:

$$C = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n m_i}{n(n-1)} = 1 - \frac{M(\Phi, H)}{n(n-1)}, \quad (4)$$

де C – стійкість економічного і соціального розвитку регіону;

n – число показників у динамічному індикаторі розвитку (ДІР);

m – кількість інверсій у фактичному порядку для показника, що має перший ранг (1-е місце) у ДІР:

$$m = \sum_{i=1}^n a_{ij}, \quad (5)$$

де a_{ij} – перемінна, що відбиває наявність чи відсутність у фактичному упорядкуванні показників відносини “швидше” між i -м і j -м показниками, заданими у ДІР ($i = 1, \dots, n$, $j = 1, \dots, n$):

$$a_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } r_i > r_j \text{ при } i < j \\ & \text{якщо } r_i < r_j \text{ при } i > j \\ 0, & \text{в інших випадках;} \end{cases}, \quad (6)$$

де r_i і r_j – ранги i -го і j -го показників у фактичному упорядкуванні;

$M(\Phi, H)$ – сума інверсій у фактичному порядку показників (Φ) щодо нормативного порядку (H), заданого у ДІР.

Величина C змінюється у діапазоні від 0 до 1. Збіг фактичного і заданого ДІР порядку показників свідчить про найвищий рівень реалізації регіональної економічної політики, спрямованої на забезпечення стійкості регіонального розвитку, коли всі нормативно встановлені співвідношення темпів зростання показників фактично виконуються, при цьому $C = 1$. Фактичний порядок показників, цілком протилежний нормативному, дає оцінку $C = 0$. Чим ближче оцінка до одиниці, тим більша частка нормативних співвідношень між показниками реалізована у процесі управління соціально-економічними процесами у регіоні.

Таким чином, стійкість є узагальнюючою оцінкою динаміки рівня розвитку регіонів, вона характеризує ступінь наближення до індикатора і не залежить від ретроспективних тенденцій. Основним принципом розробленої методики є взаємоузгодженість показників, які характеризують економічну, соціальну та демографічну структури регіонів. У процесі функціонування всі структури взаємозалежні. Так, наявність депресивних регіонів пов’язана з підвищеною питомою вагою у галузевій структурі “старих” галузей, які обумовлюють низькі темпи зростання, економічно

негативний відтік населення у регіони, що динамічно розвиваються. Соціальна і демографічна структури депресивних регіонів у свою чергу зазнають негативних змін.

Аналіз стійкості економічного і соціального розвитку регіонів був проведений на прикладі Луганської області. Результати засвідчили, що диференціація районів за рівнем стійкості розвитку в 1998 р. була вище, ніж у 2002 р. Відносний розмах варіації цього показника у 1998 р. склав 1,8 разів, а у 2002 р. – 1,29. З огляду на наявну статистичну базу для аналізу регіональної динаміки, поряд з аналізом територіальної структури за рівнем стійкості розвитку, проведено аналіз динамічних рядів за структурою промислового виробництва, зайнятості і доходів населення. Ці індикатори дозволили оцінити рівень розвитку районів Луганської області, а їх динаміка – тенденції розвитку.

Розділ 5. Удосконалення методів прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів. Представлена систематизація методів прогнозування регіонального розвитку і розроблена технологія застосування методу системної динаміки для прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів.

Економічне і соціальне прогнозування є однією з найважливіших функцій управління регіональним розвитком. Це процес розробки прогнозів, заснований на наукових методах пізнання економічних і соціальних явищ і використанні всієї сукупності методів та інструментів економічної прогностики. У проблемі прогнозування розрізняють два аспекти: теоретико-пізнавальний, що припускає опис можливих чи бажаних перспектив, станів, рішень проблем у майбутньому, і управлінський, що припускає використання інформації про майбутнє при прийнятті рішень.

У період переходу економіки до фази стабілізації, необхідність забезпечення стійкого економічного розвитку вимагає залучення сучасних наукових основ прогнозування економічних і соціальних процесів, удосконалення його форм та інструментів. Різноманіття прогнозів, що використовуються у практичній діяльності, утворюють певну систему. Прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів має деякі специфічні особливості. По-перше, воно засновано на прогностичних методах. По-друге, прогнозування існує як самостійна галузь знань, тому що ряд економічних і соціальних процесів не піддається плануванню і є винятково об'єктом прогнозування. По-третє, прогнозування характеризує визначену, відмінну від інших шляхів пізнання економічної і соціальної дійсності, ступінь вивчення досліджуваного об'єкта, а також самостійні, хоча і взаємозалежні з ними форми передбачення його майбутнього стану.

Економічне і соціальне прогнозування базується на принципах системності, наукової обґрунтованості, адекватності, альтернативності та цілеспрямованості. Їх реалізація дозволяє визначити загальні і специфічні підходи, що складають наукову основу прогнозування. Характеристики поведінки складних економічних об'єктів і систем визначають, у свою чергу, концепцію побудови імітаційних моделей. В основу концепції побудови розглянутих у дисертації

імітаційних моделей покладений принцип системної динаміки, який дозволяє переходити від слабо структурованих систем опису досліджуваних процесів до строгої формалізації у вигляді імітаційних моделей, реалізованих у вигляді програми для ЕОМ. Такою концепцією може бути потоковий підхід до побудови імітаційних моделей і конкретно метод системної динаміки. Цей метод досить адекватно відбиває процеси на галузевому і регіональному рівнях. Основна особливість методу системної динаміки – наближення програмної реалізації до вигляду, зручного для безпосереднього користувача.

У дисертації на основі системного аналізу розглядається технологія застосування методу системної динаміки для прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів і поетапність його проведення, а саме: постановка задачі, обґрунтування раціональності використання імітаційної моделі прогнозованого об'єкту, побудова й адаптація імітаційної моделі, проведення експериментів на моделі.

У сучасних регіональних дослідженнях усе більш затребуваним стає синтез двох підходів – економічного і соціального. Якщо в області галузевих економічних досліджень аналіз і синтез мають досить тривалу історію становлення і вагомі результати, то у регіональній економіці положення інше. Саме цим пояснюється той факт, що прогнози розвитку регіональних економічних і соціальних систем значно менш надійні, ніж у випадку галузевих систем. Тому у дисертації запропонований новий підхід до вирішення завдання прогнозування на основі синтезу і погодженості розвитку економічних і соціальних процесів у рамках індикативного модельного комплексу (рис. 5).

Перехід до розробки спеціальних регіональних програм розвитку припускає підготовку довгострокових програм прогнозного характеру, видозмінює характер і роль роботи з аналізу і прогнозу, приводить до появи якісно нового “сценарного прогнозу”, при цьому не тільки не знижує, але й значно посилює важливість традиційної роботи з прогнозу й аналізу регіональних систем. Перш ніж будуть сконструйовані прогнози-програми, повинні бути проведені всебічні аналітичні розрахунки й отримані прогнозні варіанти розвитку, на основі яких власне і повинні будуватися програми розвитку.

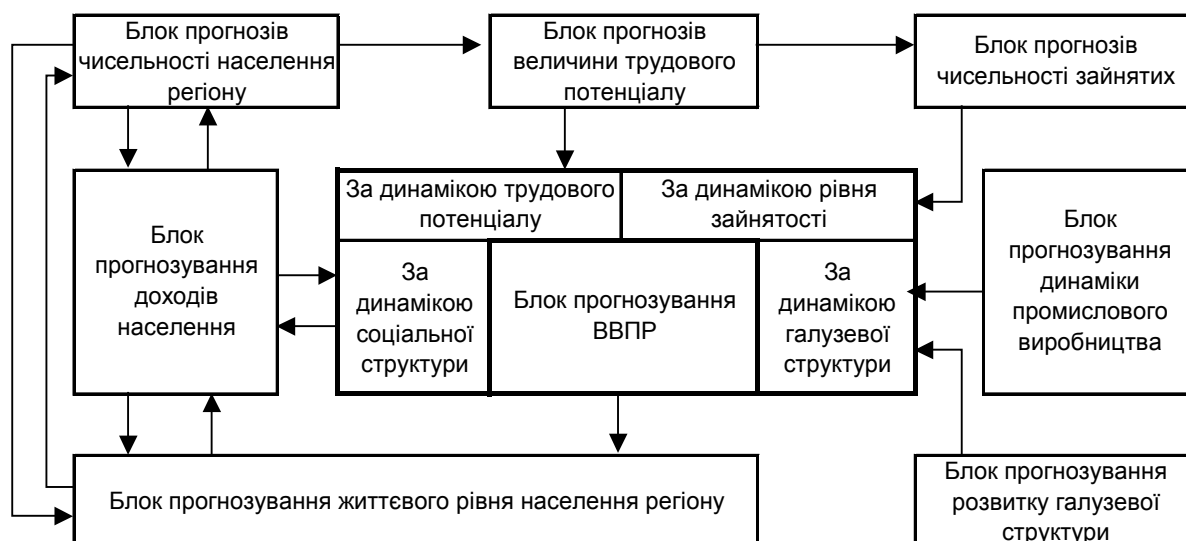

Рис.5. Комплексна модель взаємозв'язків прогнозних блоків

На основі розробленого комплексу імітаційних моделей були отримані прогнози показників, що характеризують економічний і соціальний розвиток регіону (на прикладі Луганської області) на період прогнозування до 2005 року. Отримані прогнози відбивають зміни загального розвитку регіону; зміни рівня життя населення регіону; розвиток демографічних процесів. Пасивний прогноз базувався на припущенні інерційності системи, що має на увазі продовження тенденцій економічного і соціального розвитку, які склалися у ретроспективному періоді, на прогнозний період. Екзогенні перемінні при пасивному прогнозуванні розвивалися на період до 2002 року на основі трендів, сконструйованих за період 1998-2000 рр. Як показали результати пасивного прогнозу на 2001-2002 рр., очікувалась позитивна динаміка узагальнюючих показників регіональної економіки із середнім прирістним індексом 7,8 % річних. При цьому варто помітити, що динаміка зростання валової доданої вартості на 1,5-1,8% перевищувала динаміку валового внутрішнього продукту регіону. Це свідчить про прогресивні тенденції трансформації відтворювальної структури економіки регіону і про більш прискорену динаміку підвищення продуктивності праці (як основного джерела зростання валової доданої вартості) у порівнянні зі зростанням коштів на кінцеве споживання. Крім того, наведена тенденція підтверджує наявність інтенсивного типу розширеного відтворення як основи економічного розвитку регіону.

При розробці сценарних варіантів економічного і соціального розвитку Луганської області у дисертаційній роботі використана факторна імітація, в основі якої лежать різні гіпотези щодо розвитку екзогенних перемінних. Методичні положення організації прогнозних розрахунків прийняті за основу у прикладному дослідженні перспективних тенденцій розвитку Луганської області. Дані, наведені у табл. 3 і табл. 4, свідчать, що результати прогнозних розрахунків підтверджують динаміку параметрів регіонального розвитку. За рядом показників (ВП, ГВТ, K_{15} ,

K_{37} , K_1) спостерігається дуже висока збіжність фактичних і розрахункових (прогнозованих) значень. Це говорить про те, що рівняння, які описують поведження цих параметрів, досить повно враховують фактори, що впливають на їхню динаміку.

Таблиця 3. Динаміка керованих перемінних

Показники	Позначення	1998р.	1999р.		2000р.		2001р.			2002р.	
		Факт	Факт	% до 1998р.	Факт	% до 1999р.	Факт	% до 2000р. (факт)	% до 2000р. (прогноз)	Факт	% до 2001р. (прогноз)
1. Особистий індикатор галузевої структури	K ₁₅	0,818	0,832	101,7	0,835	100,4	0,845	101,2	101,4	101,1	100,8
2. Коефіцієнт зарплатоємності ВВП	K ₂₇	0,089	0,105	117,29	0,142	135,01	0,166	117,27	121,7	120,4	119,8
3. Рівень зайнятості	K ₃₇	0,772	0,754	97,67	0,669	88,73	0,644	96,26	95,8	95,8	96,5
4. Індекс зростання доходів	I _д	1,03	1,18	114,56	1,57	133,05	1,46	92,99	120,3	118,6	117,9
5. Рівень життя населення	K ₁	5295,9	5447,9	102,8	5687,9	104,41	6133,4	107,8	106,8	108,9	108,5

Джерело: Луганське обласне управління статистики Держкомстату України, власні розрахунки.

Таблиця 4. Відхилення прогнозних параметрів

Показники	Позначення	2001р.				2002р.			
		Прогноз	Факт	Абсолютне відхилення	Відносне відхилення, %	Прогноз	Факт	Абсолютне відхилення	Відносне відхилення, %
1. Валовий внутрішній продукт регіону, млн. грн.	ВВП	15690,9	15779,9	+ 89	+ 0,56	16695,1	17168,5	+ 473,4	+ 2,8
2. Обсяг промислового виробництва, млн. грн.	ВП	10406,9	10016,3	- 390,6	- 3,9	10767,5	10807,6	+ 40,1	+ 0,4
3. Обсяг виробництва товарів кінцевого споживання, млн. грн.	ГВТ	12287,2	11860,2	- 427	- 3,6	12548,1	12702,4	+ 154,3	+ 1,2
4. Чисельність зайнятих, тис. чол.	ЧЗ	978,66	1006,7	+ 28,04	+ 2,8	1000,7	994,6	- 6,1	- 6,1
5. Величина трудового потенціалу, тис. чол.	ЧТР	1603,7	1563,04	- 40,66	- 2,6	1669,5	1623,9	- 45,6	- 2,8
6. Чисельність населення регіону, тис. чол.	ЧН	2539,6	2572,8	+ 33,2	+ 1,3	2538,8	2537,3	- 1,5	- 0,06
7. Доходи від трудової діяльності (заробітна плата), млн. грн.	ЗП	3321,0	2625,8	- 36,8	- 1,4	3456,1	3382,0	- 74,1	- 2,2

Джерело: Луганське обласне управління статистики Держкомстату України, власні розрахунки.

Прогнозовані значення показників галузевої структури свідчать про більш динамічний розвиток галузей невиробничої інфраструктури. Ця обставина підкреслила висновок про слабку затребуваність промислового потенціалу, який має Луганська область, і про наявність значних невикористаних резервів для стабільного розвитку регіону.

Економетричні моделі полегшують обробку великих масивів інформації й оцінку різних економетричних сценаріїв і альтернативних варіантів розвитку. Використання економетричних моделей дозволило одержати внутрішньо погоджені прогнози. Однак результати модельних розрахунків так само, як і їхні основні передумови, були піддані ретельному експертному аналізу. Однією з причин, що обумовила необхідність таких коректувань, є досить високий ступінь невірогідності вихідної інформації, яка використовується у спеціальних розробках.

На підставі розробки економетричних моделей була оцінена ефективність управління соціально-економічними процесами у регіоні. На цьому рівні як найважливішими факторами виробництва виступають жива праця (робоча сила) і виробничі фонди, а як результати – валовий внутрішній продукт регіону. Тому при прогнозуванні пріоритетних напрямків використання ресурсів, насамперед, варто враховувати ці фактори. Заслуговує на увагу багатofакторна виробнича функція загального вигляду:

$$Y(t) = f [L(t), K(t), t], \quad (6)$$

де $Y(t)$ – обсяг валового внутрішнього продукту регіону ;

$L(t)$ – споживана робоча сила (чи витрати праці);

$K(t)$ – використані основні виробничі засоби;

t – фактор часу.

Крім перерахованих основних видів ресурсів у модель були включені додаткові фактори, пов'язані з залученням інвестиційних ресурсів у регіон. Теорія виробничих функцій виділяє дві основні форми інвестицій: нейтральні інвестиції – не відносяться до будь-яких виробничих факторів окремо і не змінюють їхню відносну ефективність; матеріалізовані у визначених виробничих факторах (ненейтральні інвестиції), які впливають на підвищення їхньої ефективності.

Виробнича функція з нейтральними інвестиціями має вигляд:

$$Y(t) = A(t) f[K(t), L(t)], \quad (7)$$

де $A(t)$ – перемінна, яка відбиває вплив нейтральних інвестицій.

Матеріалізовані у виробничих факторах (втілені у праці і фондах) інвестиції виражаються динамікою їхньої ефективності $aL(t)$ і $aK(t)$. У цьому випадку виробнича функція регіонального рівня приводиться до наступного вигляду:

$$Y(t) = A(t) * f [aL(t) * L(t), aK(t) * K(t)], \quad (8)$$

Таким чином, відображення двох форм інвестицій дозволило виконати дослідження динаміки

кінцевого продукту (валового внутрішнього продукту регіону) за рахунок трьох груп факторів: збільшення обсягів використовуваних ресурсів; зміни загальної ефективності (нейтральних інвестицій); зміни ефективності окремих ресурсів.

З огляду на викладене, побудовано модель впливу використання ресурсів на розвиток Луганської області. Моделювання дозволило співставити вплив різних видів ресурсів на результуючий показник, виявити їхню роль у загальному масштабі виробництва, оцінити еластичність – “чуйність” цільової функції на зміну ресурсів і виділити пріоритетні напрямки їхнього застосування. Прогнозна модель побудована на базі визначеного набору припущень, що представляють собою сукупність причинно-наслідкових зв'язків між ступенем інвестиційної активності (обсягом інвестицій у регіоні) і факторами, що впливають на інвестиційний клімат регіону.

Перераховані припущення представлено у вигляді рівнянь регресії. У результаті побудовано дві альтернативні регресійні моделі вигляду:

$$\text{ВВП}(t) = a_0 * \text{ЧЗ}(t)^{a_1} * \text{ЧН}(t)^{a_2} * \text{ЗЕС}(t)^{a_3} * \text{ІОК}(t)^{a_4} * \text{ДД}(t)^{a_5} * \text{ДТ}(t)^{a_6}, \quad (9)$$

$$\text{ВВП}(t) = a_0 + a_1 * \text{ЧЗ}(t) + a_2 * \text{ЧН}(t) + a_3 * \text{ЗЕС}(t) + a_4 * \text{ІОК}(t) + a_5 * \text{ДД}(t) + a_6 * \text{ДТ}(t), \quad (10)$$

Модель була оцінена для Луганської області загалом. Як метод оцінки параметрів моделі був обраний метод найменших квадратів, що є загальноприйнятим методом оцінки регресійних моделей.

Спочатку були проведені розрахунки для визначення прогнозних значень окремих факторів, включених у модель. За допомогою методу найменших квадратів були розраховані коефіцієнти моделей. На основі цих моделей були розраховані прогнозні значення для кожного фактору та функції – валового внутрішнього продукту регіону – на основі моделей (9) і (10). Для цього за допомогою методу найменших квадратів вироблявся підбір параметрів моделі – коефіцієнтів регресії $a_0, a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6$.

Остаточна модель має вигляд: $\text{ВВП}(t) = 46430 + 8,996 * \text{ЧЗ}(t) + 17,060 * \text{ЧН}(t) - 8,872 * \text{ЗЕС}(t) - 4,691 * \text{ІОК}(t) - 4,480 * \text{ДД}(t) + 25,1 * \text{ДТ}(t)$

Отриману модель використано для аналізу залежності між залученням інвестицій у регіон і валовим внутрішнім продуктом регіону; для прогнозування економічних процесів на майбутній період; для оцінки ефективності тих чи інших способів поліпшення інвестиційного клімату за умов конкретного регіону – прогнозна оцінка зміни результуючого показника при цілеспрямованому впливі на той чи інший визначальний фактор чи групу факторів.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі проведених наукових досліджень наведено узагальнення і наукове обґрунтування вирішення однієї з важливих науково-практичних проблем сучасної економіки

України – визначення стійкості економічного і соціального розвитку регіонів на підставі формування і впровадження механізму діагностування і прогнозування відповідних процесів.

Результати проведених досліджень дозволили зробити висновки і пропозиції теоретичного, методичного і практичного характеру, основні з яких зводяться до наступного:

1. Постановка мети про необхідність підвищення стійкості розвитку регіонів на підставі формування і застосування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку зумовила необхідність узагальнення існуючих наукових підходів до визначення відповідних економічних категорій для здійснення цілеспрямованого впливу на процеси, які вони визначають. Доведено, що економічний і соціальний розвиток регіонів слід розглядати як закономірну зміну кількісних і якісних параметрів суб'єкт-об'єктних елементів продуктивних сил регіонів на підставі впливу регулятивно-управлінського механізму, який має визначене інституціональне середовище. Таке тлумачення сутності економічного і соціального розвитку регіонів дозволило розкрити основні форми його прояву та систематизувати його типи. Розгляд еволюції наукових підходів до визначення закономірностей розвитку регіонів дозволив зробити висновок про відсутність критеріального виміру його стійкості та реакційної здатності на корегуючі впливи. Саме такий, концептуально новий підхід до визначення стану розвитку регіонів покладено в основу формування механізму управління цим процесом на підставі діагностування досягнутого рівня та прогнозування його параметрів на перспективу.

2. Здійснення корегуючого впливу на розвиток регіонів зумовлює необхідність визначення об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків між динамікою економічних, соціальних і демографічних процесів. У даному контексті обґрунтовано положення нового концептуального підходу та застосовано методологію загальної теорії систем до побудови комплексної багатофункціональної моделі механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів. Обґрунтовано, що його варто розглядати як упорядковану сукупність методів і форм, інструментів та важелів впливу на економічний і соціальний розвиток регіону у визначених стратегічних напрямках, що забезпечує досягнення індикативно заданих чи прогнозованих результатів розвитку. Відповідно до схеми побудови механізму регуляційного характеру розглянуто його модельне представлення, що включає наступні елементи: суб'єкт, об'єкт, засоби, методи, індикатори. Це дозволило вирішити завдання регіонального економічного аналізу стосовно визначення типів розвитку регіонів за характером стабільності, реакційною здатністю, динамічністю. З метою поглиблення можливостей механізму і реалізації його діагностичної функції застосовано нові методи та інструменти, а саме: аналіз впливу схожості та еластичності територіальних структур виробництва і населення на рівень стійкості розвитку регіонів; експрес-діагностика ефективності розвитку на підставі аналізу рівня залучення до відтворювальних процесів ресурсних можливостей регіонів і діагностування на цій підставі екстенсивного, інтенсивного чи інноваційного типу розвитку.

3. Розширені можливості порівняльного міжрегіонального аналізу на підставі використання рейтингового та кластерного підходів. Це дозволило здійснити не тільки ранжирування регіонів за комплексним показником розвитку, але й діагностувати узгодженість просторової диференціації ресурсних можливостей регіонів з розвитком країни та її регіонів. Застосування такого аналітичного підходу дозволило визначити типи регіонів за динамічністю їхнього розвитку: регіони з стійким, прискореним чи уповільненим розвитком.

4. Визначено, що соціальна переорієнтація економічної політики як держави, так і її регіонів, на підставі соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку потребує розробки методів діагностування узгодженості динаміки економічних і соціальних процесів. Обґрунтовано, що між рівнем економічного зростання й ефективністю виробництва, з одного боку, та рівнем соціального розвитку з іншого, існує протиріччя, яке необхідно діагностувати і знаходити засоби для його своєчасного вирішення. Зазначене протиріччя проявляється у наступному: прагнучи до забезпечення соціального розвитку через перерозподіл доходів, суспільство скорочує можливості для розширеного відтворення, знижує стимули для продуктивної праці. Визначено, що система показників, яка традиційно використовується у дослідженнях соціальних процесів, потребує удосконалення з метою визначення відповідності динаміки підвищення рівня життя і коштів на реалізацію заходів соціальної політики. Подібне бачення напрямків діагностування впливу заходів соціальної політики на рівень життя населення регіонів дозволяє реалізувати запропонований у дисертації метод кількісної оцінки гнучкості соціальної політики, який засновано на поетапному розрахунку індексів рівня життя і витрат на реалізацію соціальних заходів, а потім аналізі співвідношення зазначених індексів.

5. На підставі системного підходу економічний і соціальний розвиток розглядається як результат багатоетапних перетворень у структурних підсистемах регіонів: відтворювальній, галузевій, соціальній, демографічній. Управлінський вплив на структурні трансформації, а через це – на стан регіонального розвитку визначається діалектикою взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. Аналіз наслідків цього впливу повинен здійснюватися у чотирьох вимірах: статичному, динамічному, індикативному і контрольному. Доведено, що окремі методи регіонального економічного аналізу дозволяють визначити трансформаційні перетворення у кожній з підсистем регіону. Обґрунтовано, що методи, які традиційно використовують у регіональному економічному аналізі, не досить вичерпно реалізують принцип взаємоузгодженості і адекватності динаміки процесів, які відбуваються в окремих підсистемах та розвитку регіону загалом. Це зумовило необхідність розробки аналітичної моделі – динамічного індикатору розвитку, яка має індикативно-оціночний характер. Модель забезпечує взаємозв'язок різних аналітичних показників, що характеризують структурні підсистеми регіонів у динамічному вимірі і дозволяє діагностувати

стійкість економічного і соціального розвитку регіонів залежно від трансформаційних процесів, які відбуваються у його підсистемах.

6. Доведено, що загальна спрямованість розвитку на стійкість його позитивної динаміки може бути описана формулюванням визначених цільових напрямків, які мають бути виражені шляхом упорядкування показників розвитку. Тоді основна мета аналізу полягатиме у діагностуванні фактичного дотримання цього порядку, і чим ближче фактичне упорядкування показників до індикативно встановленого, тим вище стійкість розвитку. Метою запропонованих у дисертації аналітичних моделей є створення інформаційно-аналітичної бази для прийняття економічно обґрунтованих, аргументованих управлінських рішень щодо вибору пріоритетів економічного і соціального розвитку регіонів. Моделі дозволяють проводити аналіз рівня розвитку регіонів на основі запропонованої сукупності показників і системи баз статистичних даних. Це дає можливість оцінити стан економічного і соціального розвитку регіонів у конкретні періоди і діагностувати зміни стійкості розвитку за допомогою упорядкування показників, використовуючи фактичні та індикативні параметри їх динаміки – темпи зростання.

7. Визначення тенденцій стійкості економічного і соціального розвитку регіонів обумовлює необхідність дослідження факторів, які впливають на динаміку стійкості. Обґрунтовано значущість своєчасного факторного аналізу тенденцій розвитку регіонів та необхідність використання його результатів у виборі корегуючих стратегій, спрямованих на стабілізацію розвитку регіонів. У запропонованій моделі оцінки стійкості економічного і соціального розвитку регіонів передбачається, що динаміка показників-факторів або підтримує індикативний динамічний стан, або погіршує його. Тому інтегральна оцінка рівня стійкості ґрунтується на порівнянні не з фактичним станом, а з індикативно встановленим, тобто вона немов би оцінює не пройдений шлях, а той, який залишилося пройти до стану-еталону. У зв'язку з цим постає можливість оцінити вплив факторів по тому, наскільки вони знизили оцінку стійкості порівняно з індикативною. Інакше кажучи, за факторним впливом розглядається не сама фактична оцінка стійкості, а різниця між індикативною і фактичною оцінками.

8. Традиційний підхід до розробок прогнозних моделей заснований на припущенні про збереження у майбутньому основних причинно-наслідкових відносин між характеристиками досліджуваного процесу і факторами, які впливають на них протягом деякого періоду часу у минулому і сьогодні. При такому підході прогнозні моделі використовуються у розробках прогнозів генетичного характеру шляхом екстраполяції тенденцій досліджуваних процесів. При цьому розрізняють формальну і прогнозну екстраполяцію. Формальна екстраполяція припускає повну незмінність тенденцій, що існували в минулому, прогнозна – допускає сполучення наявних тенденцій з гіпотезами у відношенні напрямків розвитку. З огляду на викладене, побудовано модель впливу використання ресурсів на розвиток Луганської області. Моделювання дозволило співставити вплив

різних видів ресурсів на результуючий показник розвитку, виявити їхню роль у загальному масштабі виробництва, оцінити еластичність цільової функції на зміну ресурсів і виділити пріоритетні напрямки їхнього застосування.

9. Розроблений у дисертації комплекс імітаційних моделей прогнозування економічного і соціального розвитку регіону призначений для одержання прогнозних значень показників, що характеризують загальний рівень економічного і соціального розвитку регіону, а також виявлення і дослідження залежності динаміки рівня життя населення регіону від зміни рівня суспільної продуктивності праці у регіоні, рівня зайнятості, відтворювальної структуризації валового внутрішнього продукту регіону і чисельності трудових ресурсів.

Одержані за результатом дослідження залежності, розроблені методи, сформульовані визначення, принципи і вимоги до методологічних основ формування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів визначають його теоретичну наукову новизну. Отримані результати оцінки, аналізу, діагностування видів розвитку та його стійкості, прогнозування тенденцій розвитку регіонів відносно стратегії соціально орієнтованого розвитку становлять практичний аспект наукової значущості проведеного дослідження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Максимова Т.С. Регіональний розвиток (аналіз і прогнозування). – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2003. – 304 с. *
2. Максимова Т.С. К вопросу об оценке эффективности экономического развития региона // Вісник Східноукраїнського державного університету. – 1998. – № 5(15). – Ч. 2. – С. 53-54.
3. Максимова Т.С. Современные методы экономического обоснования регионального развития // Вісник Східноукраїнського національного університету. – 2000. – № 9(31). – Ч. 2. – С.34-39.
4. Максимова Т.С. Моделирование трансформации экономического развития региона // Вісник Східноукраїнського державного університету. – 2000. – № 3(25). – С.75-79.
5. Максимова Т.С. Анализ особенностей основных теорий регионального развития // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2001. – № 12(46). – С.137-140.
6. Максимова Т.С. Особенности экономического механизма управления воспроизводством трудовых ресурсов региона // Проблемы комплексного развития региона: хозяйственно-правовые и социально-экономические аспекты / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Луганск: Изд-во ВНУ. – 1999. – С.190-196.

* На монографію “Регіональний розвиток (аналіз і прогнозування)” опубліковано позитивний відзив у журналі “Схід”. - 2004. - № 2 (60). - С. 75-76.

7. Максимова Т.С. Применение комплексных динамических моделей в управлении региональным развитием // Региональні перспективи. – 2000. – №2-3(9-10). – С.293-295.

8. Максимова Т.С. Развитие экономических методов управления регионом на основе индикативного планирования // Вісник Східноукраїнського державного університету. – 2000. – № 4(26). – Ч. II. – С.188-194.

9. Максимова Т.С., Гончаров В.Н. Востребованность трудового потенциала и экономический рост // Бизнес Информ. – 1999. – № 15-16. – С.32-34. *(Особистий внесок здобувача: запропоновано метод вимірювання факторів попиту, пропозиції та розподілу трудових ресурсів на економічне зростання як узагальненої характеристики процесу регіонального розвитку).*

10. Максимова Т.С. Методи обґрунтування селективного добору регіональних проблем для програмної реалізації // Вісник Східноукраїнського національного університету. – 2001. – № 5(39). – С.194-197.

11. Максимова Т.С. Современные технологии управления трудовым потенциалом региональных систем // Менеджер. – 2000. – № 5 (12). – С.15-18.

12. Максимова Т.С. Исследование преимуществ Донбасса (Формирование региональной политики в Украине) // Бизнес Информ. – 1999. – № 13-14. – С.78.

13. Максимова Т.С., Махортова Н.В., Шеховцова И.В. Трансформування соціально-економічних функцій управління регіонами // Вісник Східноукраїнського національного університету. Економічні науки. – 2001. – №1(35). – С.123-127. *(Особистий внесок здобувача: запропонована систематизація соціально-економічних функцій управління регіональним розвитком за умов формування ринкової моделі господарювання).*

14. Максимова Т.С. Управление реализацией целевых комплексных программ развития регионов // Проблемы экономики и организации производственных и социальных систем. – Новочеркасск: ЮРГТУ. – 2000. – Вып.2. – С.84-93.

15. Максимова Т.С. Реалізація системного підходу до аналізу ефективності підприємництва у регіоні // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2001. – № 436. – С.236-240.

16. Максимова Т.С., Гончаров В.Н. Организация адаптационного управления региональным развитием // Организатор производства. – 2001. – № 1(12). – С.64-66. *(Особистий внесок здобувача: запропоновано систему заходів реалізації антикризового управління з метою забезпечення стабілізації процесу регіонального розвитку).*

17. Максимова Т.С. Современные проблемы межрегиональных экономических отношений // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2002. – № 5 (51). – С.143-147.

18. Максимова Т.С. Сучасні аспекти концепції стійкого розвитку національної економіки // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентіві України. – Київ: Вид-во УАДУ. – 2002. – Вип. 2. – С.195-199.
19. Максимова Т.С. Совершенствование экономических методов оценки результативности инвестиционного процесса в регионе // Экономика: проблемы теории та практики. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2002. – Вип. 158. – С.144-152.
20. Максимова Т.С. Альтернативные организационно-экономические технологии в управлении региональным развитием // Организатор производства. – 2001. – № 2(13). – С.64-69.
21. Максимова Т.С. Особенности современных методов регулирования экономического развития региональных систем // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2002. – № 12 (58). – С.145-147.
22. Максимова Т.С. Использование синергетического подхода при исследовании региональных социально-экономических систем // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2003. – № 2(60). – С.152-156.
23. Максимова Т.С. Аналитические основы мониторинга процесса регио-нального развития // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2003. – № 8 (66). – С.226-231.
24. Максимова Т.С. Гибкость структурной политики в регионе как фактор его устойчивого развития // Маркетинг: теорія і практика. – Луганськ: Вид-во СЛУ. – 2003. – № 9. – С.123-129.
25. Максимова Т.С. Критерии оценки устойчивости социально-экономического развития региона // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2003. – № 12(70). – С.248-251.
26. Максимова Т.С. Комплексная оценка динамики развития регионов // Экономика: проблемы теории та практики. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2004. – Вип. 187. – Т. II. – С.462-468.
27. Максимова Т.С. Особенности современных методических подходов к оценке динамики региональных социально-экономических процессов // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2004. – № 1(71). – С.118-121.
28. Maksimowa T. Regional management utilizing indicative planning // Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemysle “ORGMAZ”. – 2001. – № 4(615). – С.77-81.
29. Максимова Т.С. Гибкость маркетинговой политики при формировании экономической стратегии регионального развития // Тези доп. IV міжнар. наук.-практ. конф. “Маркетинг: теорія і практика”. – Луганськ: Вид-во СУДУ. – 2000. – Т. II. – С.14-15.
30. Максимова Т.С. Количественная оценка гибкости социальной политики в Украине // Тезисы докладов междунар. конф. “Социально-трудовые отношения в трансформируемой России”. – Воронеж: Воронежский государственный университет. – 2000. – Вип. 1. – С.113-116.

31. Максимова Т.С., Галгаш Р.А. Методы диагностирования трансформационных экономических процессов в региональных и производственных системах // Збірник наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля (матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. “Університет і регіон”). – Луганськ: Вид-во СНУ. – 2001. – С.169-170. *(Особистий внесок здобувача: визначено індикатори діагностування постіндустріальних тенденцій розвитку).*

32. Максимова Т.С. Исследование влияния трудового потенциала на состояние рынка труда // Збірник тез. Міжнар. наук.-практ. конф. “Тенденції розвитку ринку праці в Україні та проблеми працевлаштування студентів”.-Луганськ: Вид-во СНУ. – 2001. – С. 60-61.

33. Максимова Т.С. Экономические проблемы инвестирования регионального развития // Матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. “Підвищення ролі фінансових відносин у комплексному соціально-економічному розвитку регіону”. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. –2002. – С.216-218.

34. Кліяненко Б.Т., Максимова Т.С. Удосконалення методичних підходів щодо оцінки динаміки соціально-економічних процесів у регіоні // Збірник матер. міжнар. наук.-практ. конф. “Проблеми розвитку ринку праці та політика зайнятості населення в умовах трансформації економіки України” – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля. – 2003. – С.60-61. *(Особистий внесок здобувача: обґрунтована необхідність реформування механізму регулювання процесів економічного і соціального розвитку на підставі удосконалення методичних підходів до оцінки динаміки економічних і соціальних індикаторів розвитку країни та її регіонів).*

35. Максимова Т.С. Современные методические проблемы диагностики устойчивости развития региональных систем // Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. “Фінансово-економічні проблеми розвитку регіонів України”. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. – 2003. – Том II. – С.48-50.

АНОТАЦІЯ

Максимова Т.С. Формування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Донецьк, 2004.

Дисертація присвячена науковому обґрунтуванню вирішення однієї з сучасних науково-практичних проблем – формування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів. Систематизовано типи економічного і соціального розвитку регіональних систем. Визначено методи й особливості проведення різних видів економічного аналізу розвитку регіональних систем, розроблена їх класифікація. Виконано аналіз методів виміру рівня розвитку регіонів і сформульовані основні напрямки їх удосконалення.

Обґрунтовано нові підходи до оцінки впливу основних факторів на стійкість економічного і соціального розвитку регіонів. Запропоновано модель оцінки ефективності регіонального розвитку, що відбиває тенденції динаміки затребуваності ресурсного потенціалу регіонів і її відповідності динаміці регіонального розвитку. Визначено методологічні основи виміру стійкості процесів регіонального розвитку, що виступає сполучною ланкою між аналізом і діагностикою відповідності параметрів досягнутого та індикативно встановленого рівня розвитку. Знайшли подальше удосконалення методи аналізу стану процесів економічного і соціального розвитку регіонів на підставі системи моніторингу й експрес-діагностики, що дає можливість оперативно визначати стійкість розвитку, виконувати факторний аналіз і на цій підставі прогнозувати параметри розвитку.

Ключові слова: економічний і соціальний розвиток регіонів, формування механізму, аналіз, діагностування, прогнозування, індикатори, методи, стійкість, регіональні системи.

ANNOTATION

Maksimova T.S. Formation of mechanism of diagnosis and forecasting of economic and social development of the region. – Manuscript.

Thesis for a Doctor's degree of economic science on speciality 08.10.01 – Disposal of productive forces and regional economics. – Institute of economic-legal researches NAS of Ukraine, Donetsk, 2004.

Economic and social development of regional systems and development of guidance positions and practical recommendations relative to estimation and forecasting of their dynamics devote the Dissertation to substantiation of theoretic and methodological principles and methodical ensuring of conception realization of stabilization regulation. Types of economic and social development of regional systems are systematized. Methods and features of making various types of economic analyses of development of regional systems are determined, their classification are developed. Analyse of methods of estimation of regional development is made; the main directions of its improvement are formulated. New approaches to estimation of main factors influence on steadiness of dynamics of regional development processes are substantiating. The model of estimation of effectiveness of regional development, which refute tendencies of dynamics of claiming of region resource potential and its conformity to dynamics of regional development is supposed. The methodological fundamentals of criteria estimate of steadiness of regional development processes, which are connecting-link between analyse and diagnostics of conformity are determined. Methods of analyses of state of social and economic development processes of the region on the basis of monitoring system and express-diagnostics, which can give possibility for basing of managerial orientation on dynamics of development of structural components of regional systems (reproduction, branch-wise, social, demography), adjusted systems of prediction aims and estimate their effectiveness are found further use.

Key words: economic and social development of regions, formation of the mechanism, analysis, diagnosing, forecasting, indicators, methods, stability, regional systems.

АННОТАЦИЯ

Максимова Т.С. Формирование механизма диагностирования и прогнозирования экономического и социального развития регионов. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.10.01 - Размещение производительных сил и региональная экономика. – Донецк, 2004.

Диссертационная работа посвящена обоснованию научно-методических положений и разработке практических рекомендаций по оценке, диагностированию и прогнозированию экономического и социального развития регионов.

В диссертации разработаны теоретические, научно-методические положения и практические рекомендации, которые в совокупности позволяют решить проблему регулирования устойчивости экономического и социального развития регионов на основе формирования механизма диагностирования и прогнозирования. Опора на современные методологические подходы и принципы, сопоставление различных точек зрения ученых позволили уточнить трактовку понятия “экономическое и социальное развитие” и рассматривать его как многомерный процесс необратимого, направленного, закономерного изменения в функционировании производительных сил региона. Однако под общим понятием трактуются самые различные виды, которые в настоящее время обозначаются целым десятком терминов. Это обстоятельство вызвало необходимость систематизации видов регионального развития по системе классификационных признаков.

Обоснована концепция формирования механизма диагностирования и прогнозирования экономического и социального развития регионов, в основу которой положен принцип интеграции рационалистического и диагностико-корректирующего подходов в управлении и формировании стратегии развития регионов. Раскрыто содержание механизма и его структурных элементов, разработаны методические положения и прикладные вопросы экономического анализа региональной динамики, которые в своей совокупности позволяют диагностировать тенденции развития регионов и характер их устойчивости.

Разработана классификация видов и методов регионального экономического анализа для реализации комплексного подхода к исследованию характера развития, факторного влияния на него ресурсной обеспеченности, проведения сравнительного межрегионального анализа и оценки эффективности управления ним. Получила дальнейшее развитие система мониторинга как метода аналитических исследований, рассмотрены модели экспресс-диагностики состояния реализации комплексных программ развития регионов.

С целью расширения аналитических возможностей разработанного механизма в реализации его диагностической функции предложены методы анализа влияния сходства и эластичности территориальных структур производства и населения на устойчивость развития регионов. На основе

анализа уровня вовлечения в воспроизводственный процесс ресурсной обеспеченности регионов представляется возможность диагностирования экстенсивного, интенсивного или инновационного типа их развития.

Расширены возможности сравнительного межрегионального анализа на основе использования рейтингового и кластерного подходов. Это позволило провести не только ранжирование регионов на основе интегрального показателя развития, но и диагностировать согласованность пространственной дифференциации ресурсных возможностей регионов и результатов их развития. Применение такого аналитического подхода позволило определить типы регионов по динамичности их развития: с устойчивым, ускоренным или замедленным развитием.

Предложен метод количественной оценки гибкости социальной политики, основанный на анализе соотношений темпов роста уровня жизни и затрат на реализацию социальной политики.

Интеграция принципов оценочности и индикативности позволили реализовать такой методологический принцип системного подхода в экономическом анализе, как адекватность. На основе этого сформирована аналитическая модель, имеющая индикативно-оценочный характер. Предложена методика анализа процесса экономического и социального развития региона, основанная на сравнении фактических и индикативно установленных параметров аналитических коэффициентов, характеризующих воспроизводственную, отраслевую, социальную, демографическую подсистемы региона, что позволяет диагностировать устойчивость регионального развития.

В диссертации исследовано влияние трансформации территориальной структуры на динамику развития региона. Отличие предлагаемого подхода от традиционных методов состоит в оценке взаимосвязи между динамикой экономических и социальных процессов, происходящих в структурных элементах региональной системы, и уровнем устойчивости развития системы в целом. Такой подход позволяет определить “сильные” и “слабые” структурные элементы региональной системы, анализировать влияние их параметров на интегральные индикаторы устойчивости развития региона. Главным преимуществом такого подхода является возможность проведения сравнительного анализа взаимосвязи динамики развития структурных элементов и региональной системы в целом. Данный подход апробирован автором на материалах Луганской области.

Обоснована в научном плане и реализована на практике система прогнозных имитационных моделей развития региона. В основу концепции построения рассматриваемых в диссертационной работе имитационных моделей положен принцип системной динамики. Он позволяет переходить от слабо структурированных описаний исследуемых процессов к строгой формализации в виде имитационных моделей, реализованных как программа для ЭВМ. Процесс разработки системы моделей прогнозирования включает три этапа. Первый предусматривает разработку локальных методик прогнозирования. Второй – создание системы взаимосвязанных моделей прогнозирования на базе разработки локальных методик прогнозирования и составления соответствующих программ для

решения задач на ЭВМ. На третьем этапе рассматривается комплекс имитационных моделей развития региона, предназначенный для получения прогнозных значений уровня экономического и социального развития региона с учетом зависимости динамики уровня жизни населения региона от изменения производительности труда в регионе, уровня занятости, структуры валового внутреннего продукта региона и величины трудового потенциала.

Предложенный индикативный прогноз в условиях изменения целей и задач развития региональной системы основан на диагностировании существующих параметров социально-экономической динамики и, соответственно, корректировки их будущих тенденций.

Ключевые слова: экономическое и социальное развитие регионов, формирование механизма, анализ, диагностирование, прогнозирование, индикаторы, методы, устойчивость, региональные системы.

Підписано до друку 27.05.2004.

Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100 прим.

Замовлення № 147/1.

Надруковано у ТОВ “Вега-Принт”.

вул. Університетська, 78, м. Донецьк, 83048.

Тел. (0622) 55-12-94.